

T. XII (2009) Z. 2 (24)
ISSN 1509-1074

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

Organization of Polish
Periodicals in the Light
of the Ministry
of Education's
'Questionnaire Survey
on Scientific Periodicals'
of 30 July 1947

Organizacja polskiego
czasopiśmiennictwa
naukowego w świetle
*Ankiety w sprawie
czasopism naukowych*
Ministerstwa Oświaty
z 30 lipca 1947 roku

Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ul. Gagarina 13a
PL 87-100 Toruń
degen@umk.pl

Dorota
DEGEN

KEY WORDS

scientific policy, organization
of scientific periodicals, policy on
science publications, publishing planning,
1945–1951

SŁOWA KLUCZOWE

polityka naukowa, czasopiśmiennictwo naukowe
— organizacja, polityka wydawnicza
w sferze nauki, planowanie wydawnicze,
1945–1951

ABSTRACT

In 1947, the Ministry of Education
commissioned a national 'Questionnaire
Survey of Scientific Periodicals'. It consisted
of twenty questions about the scope
of scientific publications, funding
and distribution. The results of the survey,
as well as of those conducted in 1947–1948,
were intended to provide a feedback
for policy planning in the area
of science publishing.

ABSTRAKT

Z inicjatywy Ministerstwa Oświaty w r. 1947
przygotowano *Ankiety w sprawie
czasopism naukowych*, skierowaną
do redakcji czasopism naukowych w całym kraju.
Kwestionariusz zawierał 20 pytań
odnoszących się do zakresu naukowego,
zasad finansowania i rozpowszechniania.
Wyniki tej ankiety, podobnie jak kilku innych z lat
1947–1948, stanowić miały podstawę prac w zakresie
planowania wydawniczego w sferze nauki.

Streszczenie

Po 1947 roku, dla przeprowadzenia planowanych przez ówczesne władze partyjno-rządowe zmian w organizacji nauki, niezbędne było rozpoznanie bieżącej sytuacji w zakresie zasad funkcjonowania zorganizowanego życia naukowego, w tym realizowanej polityki wydawniczej. Podstawę prac w zakresie przyszłego centralnego planowania wydawniczego stanowić miały wyniki ankiet przeprowadzanych kilkakrotnie w latach 1947-1948, a odnoszących się do organizacji publikacji naukowych.

W pierwszym etapie zorganizowanych działań podjętych przez Ministerstwo Oświaty, mających na celu gromadzenie danych na temat bieżącej sytuacji wydawniczej w nauce, skupiono się na czasopiśmiennictwie naukowym. Z inicjatywy Wydziału Nauki, Departamentu Nauki i Szkolnictwa Wyższego Ministerstwa Oświaty w 1947 roku przygotowano specjalną *Ankieta w sprawie czasopism naukowych*, skierowaną do redakcji czasopism naukowych w całym kraju. Kwestionariusz zawierał dwadzieścia pytań odnoszących się do zakresu naukowego, zasad finansowania i rozpowszechniania czasopism naukowych.

W zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie (w zespole Ministerstwa Oświaty, pod sygn. 3236) zachowały się wypełnione kwestionariusze wymienionej ankiety. Zgromadzone informacje dotyczą 94 tytułów wydawnictw periodycznych, reprezentujących wszystkie najważniejsze dziedziny wiedzy. Analiza ankiet pozwala formułować jedynie pewne wnioski ogólne, ponieważ dane zawarte w poszczególnych kwestionariuszach posiadają różny poziom szczegółowości. Część z nich odnosi się do inicjatyw kontynuowanych, część do będących w trakcie organizacji, bądź w fazie planowania.

Mimo to opisany materiał stanowi interesujący dokument stanu polskiego czasopiśmiennictwa u progu najważniejszych przemian, jakie dokonały się w nauce polskiej po 1945 roku.

Pierwsze powojenne lata miały pod hasłem odbudowy zniszczonego kraju, także odbudowy nauki polskiej. Odbywało się to w dużej mierze spontanicznie. Nowe instytucje, stowarzyszenia związane ze środowiskiem oświaty i nauki, także i te reaktywowane, a działające z powodzeniem przed 1939 rokiem, musiały zmierzyć się z trudnymi realiami życia codziennego, brakiem odpowiedniego zaplecza do działania, odpowiedniej infrastruktury, potrzebnego wsparcia finansowego oraz na nowo zintegrować rozproszonych przedstawicieli środowiska naukowego. Równoległe do działań podejmowanych w celu prowadzenia regularnej aktywności na polu naukowym we wszystkich jej przejawach, w ścisłym kierownictwie ówczesnych władz partyjno-rządowych planowano rewolucyjne zmiany w organizacji całej polskiej nauki. W ich wyniku miał zacząć obowiązywać system zupełnie nowy, w pełni zinstytucjonalizowany i zetatyżowany. Drogę do realizacji tak nakreślonego celu, wyznaczały punkty bardzo trafnie ujęte przez Piotra Hübnera (w jednym z licznych opracowań jego autorstwa dotyczącym polityki partyjno-rządowej wobec towarzystw naukowych po II wojnie światowej). Nowy porządek miał opierać się na: zniszczeniu świata akademickiego, rozbięciu struktur stowarzyszeniowych, usunięciu akademickiej humanistyki i najwybitniejszych uczonych¹.

Do przeprowadzenia planowanych zmian w organizacji nauki niezbędne było rozpoznanie bieżącej sytuacji w zakresie zasad funkcjonowania różnych form zorganizowanego życia naukowego, w tym w odniesieniu do jednego z najistotniejszych jego elementów, czyli realizowanej polityki wydawniczej. Podstawę prac w zakresie przyszłego centralnego planowania wydawniczego stanowić miały wyniki ankiet przeprowadzanych kilkakrotnie w latach 1947–1948, a odnoszących się do organizacji publikacji naukowych. Pytania kierowane były do wszystkich podmiotów prowadzących działalność wydawniczą. Zachowane dokumenty świadczą, że szczególny nacisk położony został na zbadanie sytuacji w obrębie instytucji społecznego ruchu naukowego. Struktury społeczne nauki miały podlegać bowiem, w niedalekiej przyszłości,

---

¹ Por. P. Hübner, *Polityka partyjno-rządowa wobec towarzystw naukowych w Polsce po II wojnie*, Prace Komisji Historii Nauki PAN, t. 1, Kraków 1999, s. 51–71.

najdalej idącym zmianom. A to właśnie towarzystwa naukowe odpowiadały w dużym stopniu za realizację zamierzeń wydawniczych w pierwszym powojennym pięcioleciu.

W pierwszym etapie zorganizowanych działań podjętych przez Ministerstwo Oświaty, mających na celu gromadzenie danych na temat bieżącej sytuacji wydawniczej w nauce, skupiono się na czasopiśmiennictwie naukowym — podstawowym narzędziu publikacyjnym w nauce. Już wówczas czasopisma naukowe stanowiły jeden z najistotniejszych wyznaczników jej rozwoju i postępu. Zgodnie z jedną z licznych propozycji definicji tej grupy publikacji ich podstawowa funkcja jako środka przepływu informacji naukowej to „rejestrwanie dokonań oraz przeobrażeń w obrębie poszczególnych dyscyplin, upowszechnianie wyników badań naukowych, a także integrowanie osób uprawiających naukę zawodowo”². Jasne jest więc, że ze względu na stopień oddziaływania na środowisko naukowe, ten typ publikacji w pierwszej kolejności zainteresował przedstawicieli władz odpowiedzialnych za sprawę naukowe.

W związku z pracami dotyczącymi planowania w zakresie czasopism naukowych Ministerstwo Oświaty (w tym okresie funkcję naczelnika Wydziału Nauki, Departamentu Nauki i Szkół Wyższych pełnił Tadeusz Jaczewski), w piśmie z dnia 30 lipca 1947 roku, skierowało prośbę do wszystkich instytucji prowadzących tego rodzaju aktywność o wypełnienie i odsyłanie kwestionariuszy specjalnie opracowanych do tego celu ankiet. Do odpowiedzi udzielanych, w nieprzekraczalnym terminie do 30 września 1947 roku, należało załączyć egzemplarz okazowy zgłaszanego czasopisma. Pismo skierowano do wszystkich redakcji czasopism naukowych³.

Pół roku później, 31 stycznia 1948 roku, w uzupełnieniu wyżej wymienionej ankiety — towarzystwa naukowe otrzymały dodatkowo polecenie przekazania informacji, tym razem dotyczących prowadzonej wymiany zagranicznej. Wymagano danych za rok 1947. Pytania dotyczyły liczby otrzymywanych z zagranicy publikacji, instytucji i krajów uczestniczących w wymianie. Obok tego, w odniesieniu do własnych publikacji, towarzystwa miały złożyć „dokładne zestawienie bibliograficzne wydawnictw, jakie ukazały się od zakończenia działań wojennych względnie od ustąpienia okupantów do końca roku 1947”⁴. Można przypuszczać, że kierownictwo Wydziału Nauki nie było zadowolone z efektów prowadzonej akcji informacyjnej, ponieważ po kilku miesiącach (4 czerwca 1948 roku) po raz kolejny zaapelowało do zainteresowanych „w sprawie nadesłania odpowiedzi na ankietę towarzystw

---

² Por. G. Wrona, *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, Kraków 2005, s. 21.

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej cyt.: AAN], *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 32–33.

⁴ AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3239, k. 5.

i instytucji naukowych”⁵. Dla „zachęty” powiązano wymóg udzielenia odpowiedzi na pytania, z wypłacaniem przyznanych przez ministerstwo subwencji na działalność. Kolejne raty dotacji miały zostać wstrzymane w wypadku nie otrzymania odpowiedzi w nieprzekraczalnym terminie do 21 czerwca 1948 roku⁶. Rozmiar prowadzonej przez instytucje i towarzystwa naukowe zagranicznej wymiany wydawnictw interesował Departament Nauki (reprezentowany ówczesnie przez Władysława Michajłowa) także w odniesieniu do roku następnego. Wystosowano kolejną prośbę 9 października 1948 roku o nadesłanie (do 31 października tego roku) danych dodatkowych na temat zagranicznej wymiany wydawnictw, w okresie od stycznia do września 1948 roku. Pytania dotyczyły wykazu otrzymywanych tytułów (również wydawnictw periodycznych), także nazw instytucji zagranicznych nadsyłających wydawnictwa wymienne oraz państw, z którymi taka wymiana była prowadzona. Proszono także o informacje, z którymi z państw wymiana była utrudniona (z podaniem przyczyn tych utrudnień)⁷.

Również w odniesieniu do podręczników akademickich prowadzone było stosowne rozpoznanie. Komisja Doradcza do Spraw Wydawniczych⁸ opracowała liczącą siedem punktów ankietę w sprawie podręczników skierowaną zarówno do towarzystw naukowych, jak i szkół wyższych, datowaną na 18 lutego 1948 roku. Obok pytań o realizowane projekty wydawnicze, najpilniejsze potrzeby w zakresie podręczników, interesowano się również strukturami odpowiedzialnymi za organizację działalności wydawniczej. Termin nadsyłania odpowiedzi ustalono na 31 marca 1948 roku⁹.

W zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie (w zespole Ministerstwa Oświaty, pod sygn. 3236) zachowały się wypełnione kwestionariusze jednej z wymienionych ankiet, a dotyczącej czasopism naukowych (zatwierdzonej 30 lipca 1947 roku).

⁵ Tamże, k. 8. Potwierdzeniem nieufności środowiska naukowego i niechęci do podawania informacji na swój temat, wynikającej prawdopodobnie z oceny zachodzących zmian politycznych, może być także nieudane przedsięwzięcie krakowskiego Konwersatorium Naukoznawczego z 1948 roku, pod nazwą „Minerwa Polska”. Była to próba przygotowania pierwszego informatora nauki polskiej. Niechęć części środowiska do „samookreślenia” okazała się szkodliwa, bowiem pozostawioną niepełną kartoteką „Minerwy” władze Ministerstwa Oświaty zainteresowały się bardzo wyraźnie przed I Kongresem Nauki Polskiej w 1951 roku, traktując ją jako cenne źródło wiedzy o polskim potencjale naukowym i wykorzystując jako element podstawy konstruowania nowej polityki personalnej. Por. D. Degen, „Minerwa Polska” — próba tworzenia pierwszego informatora nauki polskiej, [w:] *W kręgu prasy*, red. G. Gzella, J. Gzella, t. 2, Toruń 2001, s. 137–145.

⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 3239, k. 8.

⁷ Tamże, k. 9.

⁸ Komisja Doradcza do Spraw Wydawniczych powołana została 28 listopada 1947 roku i działała do 13 lipca 1949 roku, zastąpiona następnie przez Komitet Wydawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych. Por. P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1, Wrocław 1992, s. 464.

⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 3236, k. 21.

Zgromadzone informacje dotyczą 94 tytułów wydawnictw periodycznych, reprezentujących wszystkie najważniejsze dziedziny wiedzy. Dla porównania — wszystkich tytułów czasopism ukazujących się w roku 1947 „Ruch Wydawniczy w Liczbach” odnotowuje — 737¹⁰. Natomiast *Bibliografia prasy polskiej 1944–1948. Prasa krajowa*¹¹, wykazuje 1771 tytułów periodyków (w tym również pisma urzędowe oraz biuletyny różnego typu)¹². Punktem odniesienia może być również liczba tytułów czasopism naukowych za rok 1939. Według wyliczeń Grażyny Wróny łącznie było ich 282¹³. Trudno określić, czy wyżej wymieniony zbiór jest więc reprezentatywny. Należy jednak przyjąć założenie, że podstawą finansowania naukowej produkcji wydawniczej w omawianym okresie były dotacje ze strony państwa¹⁴ oraz limity materiałowe, bez których działalność taka była w zasadzie niemożliwa i na tej podstawie wnioskować, że w interesie wydawców leżała dobra współpraca z Ministerstwem Oświaty, decydującym o zakresie subwencjonowania działalności wybranych placówek naukowych.

Kwestionariusz ankiety dołączony do pisma z 30 lipca 1947 roku obejmował dwadzieścia punktów. Obok podstawowych danych dotyczących pełnego tytułu, wydawcy, roku założenia pisma, jego redakcji i zaplecza administracyjnego, pytano o zakres pisma, jego typ (np. czy uwzględnia treści popularyzatorskie), formę (prosząc o charakterystykę elementów składowych, takich jak materiały sprawozdawczo-kronikarskie i recenzyjne, streszczenia) oraz język. Przedmiotem zainteresowania były także elementy formalne takie jak: częstotliwość ukazywania się, format, objętość w arkuszach, wysokość nakładu pisma. Ostatnie punkty ankiety obejmowały zagadnienia dystrybucji (zaproponowano podział na egzemplarze bezpłatne, członkowskie, przeznaczone na prenumeratę i do sprzedaży oraz wymianę) oraz zaplecza bibliotecznego (placówki, do których kierowany był materiał otrzymywany na wymianę). Kwestionariusz kończy pozycja odnosząca się do źródeł finansowania przedsięwzięcia w roku 1947 (zawierała trzy podpunkty: wpływy z pre-

---

¹⁰ Tendencje rozwojowe powojennej prasy naukowej w Polsce przedstawił m.in. Piotr Nowak. Por.: P. Nowak, *Powojenna prasa naukowa w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1999, nr 1–2, s. 129–142.

¹¹ Zob. *Bibliografia prasy polskiej 1944–1948. Prasa krajowa*, oprac. J. Myśliński, Warszawa 1966.

¹² Według obliczeń Grażyny Wróny, sporządzonych na podstawie tego zestawienia, po 1945 roku wznowiono ponad sto tytułów czasopism naukowych obecnych na rynku przed 1939 rokiem (113 spośród poddanych przez Autorkę analizie z lat 1939–1945), G. Wróna, *Polskie czasopisma...*, s. 340.

¹³ Tamże, s. 28.

¹⁴ Potwierdzeniem zakresu subwencjonowania inicjatyw instytucji społecznego ruchu naukowego w roku 1949 jest *Wykaz wniosków o subwencje wydawnicze na rok 1949 oraz Arkusz zbiorczy preliminarzy budżetowych* (zatwierdz. 28 IX 1949). Por. AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 3237, k. 12–19.

numery i sprzedaży, subwencje oraz inne źródła)¹⁵. Układ i treść pytań zawartych w ankiecie potwierdzają jej wyłącznie rejestracyjny charakter, a także brak zwartej koncepcji co do wartości i możliwości wykorzystania informacji przekazanych taką drogą¹⁶.

Analiza ankiet pozwala więc formułować jedynie pewne wnioski ogólne. Dane zawarte w poszczególnych kwestionariuszach posiadają różny poziom szczegółowości, część z nich odnosi się do inicjatyw kontynuowanych (zawierają dane charakteryzujące czasopisma jeszcze z edycji przedwojennych), część do będących dopiero w trakcie organizacji, bądź w fazie planowania.

W kilku przypadkach informacje przesyłane do Ministerstwa miały charakter zapowiedzi wydawniczych, np. w odniesieniu do ukazującego się od 1884 roku pisma „Prace Filologiczne”¹⁷. Zeszyt powojenny pisma dopiero był przygotowywany. W kwestionariuszu „Pamiętnika Literackiego” zamieszczono zapis „podstawy finansowe za rok 1947 nie zostały ustalone, ponieważ dotychczas wyszedł tylko rocznik 1946, a wtedy reaktywowane Towarzystwo było jeszcze w stanie «płynności»”¹⁸. Natomiast twórcy poznańskiego czasopisma „Lingua” deklarowali „Uwaga! Pismo dopiero powstaje”¹⁹. Redakcja „Ochrony Przyrody” zawarła w ankiecie zastrzeżenie, że pismo „znajduje się w druku, dlatego nie możemy podać odpowiedzi na pytania zawarte w punktach 17, 18 i częściowo w 20”²⁰. Powyższe informacje stanowią dowód na to, jak w omawianym okresie rozwijała się inicjatywa wydawnicza w zakresie czasopism.

Jednym z ważniejszych punktów ankiety było pytanie drugie — o wydawcę. Odpowiedzi na to pytanie mogą stanowić podstawę do oceny struktury rynku wydawniczego w omawianym sektorze, tj. wydawców czasopism, w niezwykłe ciekawym momencie jego funkcjonowania, tzn. przed okresem politycznej „wymiany pokoleniowej”, jaka nastąpiła na początku lat pięćdziesiątych²¹. Wśród instytucji naukowych podejmujących aktywność w zakresie wydawnictw periodycznych znalazły się szkoły wyższe (np. Uniwersytet Poznański, Uniwersytet Warszawski, Katolicki Uniwersytet Lubelski), poza

¹⁵ Zob. AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 32–33. Na piśmie przewodnim znajduje się polecenie powielenia go w stu kopiach oraz adnotacja, aby kwestionariusz ankiety, będącej załącznikiem do niego, powielić dwiście razy.

¹⁶ Por. np. punkt 5: *Redakcja faktyczna, nie podawać redaktorów lub komitetów redakcyjnych honorowych*. Na podstawie wypełnionych kwestionariuszy widać, że dla części respondentów niezrozumiałe było też pytanie 18: *Do jakiej biblioteki kierowany jest materiał otrzymywany na wymianę*. Por. AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 32–33.

¹⁷ AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 105.

¹⁸ Tamże, k. 166.

¹⁹ Tamże, k. 103.

²⁰ Tamże, k. 61–62.

²¹ Najwięcej redakcji usytuowanych było w Krakowie — 40 poz., Warszawie — 22 poz., Poznaniu — 11 poz. i Wrocławiu — 9 poz.

uczelniane formy instytucjonalnej organizacji nauki, takie jak instytuty naukowe (np. Instytut Bałtycki, Instytut Zachodni, Polski Instytut Socjologiczny, Instytut im. Nenckiego, Instytut Naukowy Organizacji i Kierownictwa), towarzystwa naukowe ogólne i specjalne (np. Polska Akademia Umiejętności, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Poznańskie Towarzystwo Psychologiczne) oraz inne placówki o charakterze naukowym (np. Państwowe Muzeum Zoologiczne, Obserwatorium Geofizyczne w Świdrze). Wykaz instytucji sprawczych oddaje proporcje uczestnictwa w nauce poszczególnych podmiotów. Przeważająca większość to oczywiście towarzystwa naukowe ogólne i specjalne, które stanowiły naturalne zaplecze publikacyjne dla całego środowiska naukowego²². Prawdziwą rekordzistką była w tym gronie Polska Akademia Umiejętności, która nadesłała aż 27 ankiet²³.

Istotną badawczo pozycją w ankiecie było pytanie o finansowanie pism²⁴, reprezentujących bardzo różne dziedziny wiedzy. Ich zakres był częściowo związany też z pozyskiwaniem dotacji ze strony państwa. Oczywiście, przeważająca część periodyków korzystała z subwencji Ministerstwa Oświaty²⁵, nieliczne (zgodnie z profilem dotowane były przez inne ministerstwa, np. rolnictwa — „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, odbudowy — „Politechnika”, pracy i opieki społecznej — „Bezpieczeństwo i Higiena Pracy”, czy administracji publicznej — „Myśl Karaimska”. Nie wszystkie redakcje podawały źródło subwencji, określając podstawę finansową jako „ogólne fundusze towarzystw”. Wszystkie kwestionariusze Polskiej Akademii Umiejętności zawierały taki właśnie ogólny zapis „dotacje PAU”²⁶. W zasadzie drobne tylko kwoty pozyskiwano ze składek członkowskich bądź sprzedaży wcześniejszych wydawnictw.

Sposób wydatkowania przyznanych na działalność wydawniczą subwencji interesował Departament Nauki Ministerstwa Nauki do tego stopnia, że jego dyrektor — W. Michajłow, dnia 3 czerwca 1948 roku wystosował do instytucji i towarzystw naukowych specjalną prośbę o nadesłanie (do

---

²² Towarzystwa ogólne i specjalne występowały jako wydawcy aż w 66 przypadkach. Najwięcej redakcji usytuowanych było w Krakowie — 40 poz., Warszawie — 22 poz., Poznaniu — 11 poz. I Wrocławiu — 9 poz.

²³ Por. AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 126–152.

²⁴ Tego zagadnienia dotyczył punkt 20 ankiety: *Finansowe podstawy czasopisma w r. 1947: a) wpływy z prenumeraty i sprzedaży, b) subwencje (z podaniem źródła), c) inne*. Por. AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 32–33.

²⁵ W 40 kwestionariuszach znalazła się adnotacja, że subwencje pochodzą z Ministerstwa Oświaty, 34 kolejne (w tym PAU) deklarowały, że korzystają, bądź będą korzystały z dotacji, nie podając źródła. Te także można uznać za wspierane przez Ministerstwo Oświaty. Nieliczne określały źródło finansowania jako budżet wydawcy, np. Państwowe Muzeum Zoologiczne, przy 3 swoich tytułach podało informację: *preliminowany budżet PMZ*. W 9 ankietach nie podano źródła finansowania. Trudno podać dokładne statystyki ze względu na dużą dowolność w interpretacji punktu dotyczącego finansowania.

²⁶ Por. AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 126–152.

30 czerwca 1948 roku) wykazów własnych wydawnictw wraz z cennikami oraz kalkulacją kosztów poszczególnych pozycji. Chęć zapoznania się z cennikami subwencionowanych wydawnictw wynikała z sugestii, jakoby niektóre ze wspieranych instytucji pobierały za swoje publikacje zbyt wygórowane ceny — zdaniem dyrektora Departamentu — nieproporcjonalne do ceny kosztów własnych²⁷. „Prośby” tego rodzaju były przejawem kontroli poczyniań instytucji naukowych, jak również formą komunikatu, że to od Ministerstwa Oświaty zależy czy wymienione podmioty będą działać i na jakich zasadach.

Wpisy w ankietach potwierdzają, że wydawcy borykali się z różnymi problemami wynikającymi z ogólnej trudnej sytuacji odbudowującego się ze zniszczeń wojennych kraju. Oczywiście przede wszystkim były to wspomniane problemy finansowe, ale także wynikające z limitów materiałowych. I tak w kwestionariuszu „Wiadomości Pedagogicznych” znalazła się adnotacja: „Rozpoczęto prace przygotowawcze do Nr 1 na co wydano 25 690; prace przerwano, ponieważ Urząd Prasy odmówił zezwolenia na założenie nowego czasopisma w okresie restrykcji papierowych (maj 1947) i odłożył sprawę do jesieni”²⁸. Podobne problemy sygnalizowała redakcja miesięcznika „Meander” tłumacząc następująco opóźnienia w realizacji periodyku: „Z powodu trudności finansowych (wykup papieru) w r. b. ukazały się dopiero 3 zeszyty «Meandra»”²⁹. Natomiast kwestionariusz, ukazującego się od 1930 roku, poznańskiego „Kwartalnika Psychologicznego” został opatrzony obszerną uwagą: „Wobec tego, że pierwszy powojenny tom (tj. tom XIII) znajduje się w druku, odpowiedź na pytania 17 i 20 a, c jest niemożliwa. Redakcja otrzymała na wydanie tomu XIII subwencję z Wydziału Nauki Min. Oświaty w wysokości 200 000 zł. Z kwoty tej wpłacono do drukarni Uniwersytetu Poznańskiego 160.000 zł, rezerwując 40 000 zł na honoraria autorskie. Wpłata 160 000 zł. do drukarni Uniwersytetu Poznańskiego jest jednak niewystarczająca i z tego powodu drukarnia wstrzymała druk „Kwartalnika”. Dla ukończenia druku potrzebna jest jeszcze kwota 150 000, którą należy zapłacić do drukarni”³⁰. Zapisy podobne powyższego potwierdzają, że już w omawianym okresie organy państwowe poprzez decyzje finansowe i limity materiałowe skutecznie współkreowały politykę wydawniczą w sferze nauki.

Dla badań recepcji czasopiśmiennictwa naukowego zdają się ważne również dane dotyczące nakładu³¹, wymiany i dystrybucji poszczególnych tytułów. Ze względu na poziom ogólności i niespójny zapis są to jednak dane

---

²⁷ AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3238, k. 104. Przykłady odpowiedzi i wyjaśnień składanych w tej sprawie, por. AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3238, k. 103, 105–106.

²⁸ AAN, *Ministerstwo Oświaty*, sygn. 3236, k. 163.

²⁹ Tamże, k. 118.

³⁰ Tamże, k. 114.

³¹ Dane w ankietach potwierdzają, że nakład poszczególnych czasopism był bardzo zróżnicowany. Od kilkuset egzemplarzy (np. „Archiwum Mineralogiczne” — 350 egz.; „Eos”

przydatne raczej w odniesieniu do badań dotyczących poszczególnych tytułów obecnych na rynku, a nie całej grupy ówczesnie wydawanych periodyków naukowych.

Zebrałe kwestionariusze zostały opatrzone (sporządzoną przez Tadeusza Jaczewskiego — naczelnika Wydziału Nauki) adnotacją: „materiał wykorzystany” i datą „6 marca 1948 rok”. Forma zapisu w kontekście późniejszych decyzji w odniesieniu do części z inicjatyw wydawniczych towarzystw naukowych przejętych przez PAN, bądź ostatecznie zlikwidowanych jest bardzo symboliczna.

Jak dużym zainteresowaniem cieszyły się sprawy czasopism naukowych, i jak ogólna wiedza o nich była istotna dla ośrodka władzy zarządzającego nauką, potwierdzają protokoły z posiedzeń Komisji Doradczej do Spraw Wydawniczych³², powołanej z początkiem 1948 roku do oceny celowości realizacji poszczególnych projektów wydawniczych oraz opiniowania wniosków o fundusze na cele edytorskie. Z całą pewnością napływające do Ministerstwa Oświaty kwestionariusze ankiety oraz numery okazowe czasopism były pomocne w ocenie przedsięwzięć wydawniczych. W protokole z III posiedzenia Komisji z dnia 25 lutego 1948 roku znalazła się np. opinia dotycząca czasopism Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika: „Kosmos A” oraz „Wszechświat” (też reprezentowanych w zestawie ankiet) — „Kosmos A nie odpowiada współczesnym wymogom organizacji pracy naukowej. Ten typ wydawnictw naukowych jest przeżytkiem z ubiegłego stulecia, kiedy produkcja naukowa była mniej liczna, aniżeli obecnie. Współczesne warunki organizacji pracy naukowej przy wielkiej liczbie publikacji naukowych zmuszają badaczy do ogłaszania cenniejszych prac w czasopismach, w których koncentrują się prace o ściśle określonym charakterze. Takie czasopisma docierają do właściwych specjalistów, podczas gdy czasopisma omnibusowe trafiają jedynie do bibliotek ogólnych, z których z rzadka jedynie się korzysta. Umieszczenie prac w czasopismach specjalnych, łatwo dostępnych, ułatwia badaczom dostęp do tych prac i bardziej rozpowszechnia dorobek naukowy polski w świecie aniżeli czasopismo, które zamieszcza prace z bardzo odległych od siebie dziedzin. Z tego względu uważamy, że wydawnictwo «Kosmos» nie ma racji bytu i powinno być skasowane”³³. Cytowana negatywna ocena, była przykładem na to, że nowy „kurs” wobec towarzystw naukowych nabierał realnych

---

— 500 egz.; „Pamiętnik Zakładu Badania Drzew i Lasu” w Kórniku — 550 egz.) do kilku tysięcy (np. „Bezpieczeństwo i Higiena Pracy” — 3000 egz.; „Przegląd Socjologiczny” — 3000 egz.; „Polonista” — 3000 egz.). Ewenementem był dwumiesięcznik „Łowiec Polski” z deklarowanym nakładem na poziomie 20.000 egzemplarzy. Nakład poniżej tysiąca egz. — 42 tytuły, pozostałe 51 — powyżej tysiąca egz. (tylko w jednym przypadku nie podano liczby egz.). Informacja o nakładzie w niektórych przypadkach odnosiła się tylko do wybranych numerów, bądź tomów.

³² Zastąpionej 13 lipca 1949 roku przez Komitet Wydawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych.

³³ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 3236, k. 17–18.

kształtów. Na inauguracyjnym zebraniu Rady Głównej do Spraw Nauki i Szkolnictwa Wyższego 22 stycznia 1948 roku nowe rozwiązania w zakresie wydawnictw naukowych zapowiadała podsekretarz stanu w Ministerstwie Oświaty Eugenia Krassowska, deklarując, że „konieczne jest skoordynowanie ich prac w zakresie problematyki i akcji wydawniczej”. Krassowska podkreślała, że „działalność wydawnicza towarzystw naukowych wiąże się ściśle [...] z zagadnieniem koordynacji wydawnictw naukowych” i „w pierwszym rzędzie dotyczy [...] naukowego czasopiśmiennictwa”. Czasopisma naukowe bowiem „wykazują słabą aktywność”³⁴. W ten sposób podkreślano pilną — zdaniem ówczesnych władz — potrzebę zmian w zakresie organizacji wydawnictw naukowych.

Trudno odpowiedzieć na pytanie: czy podejmowane po 1947 roku przez Wydział Nauki Ministerstwa Oświaty badania ankietowe pozwoliły odtworzyć obraz stanu i zasad realizacji wszystkich typów publikacji naukowych? Brak też potwierdzenia tezy, że pozyskana poprzez akcję ankietową wiedza stała się odpowiednią podstawą do analizy bieżącej sytuacji i programowania zmian. Niemniej jednak — na przykładzie wypełnionych kwestionariuszy ankiety dotyczącej czasopiśmiennictwa naukowego można podjąć próbę oceny, jakim źródłem wiedzy o systemie organizacji wydawnictw naukowych w omawianym okresie były kilkakrotnie rozsyłane ankiety. Z całą pewnością nie dawały stosownego, pełnego rozeznania w sytuacji i podstawy do programowania wydawniczego według nowych zasad.

Niezależnie od takiej oceny, działania rozpoczęte w latach 1947–1948 poprzedziły okres całkowitej zmiany organizacji naukowego ruchu wydawniczego w Polsce. W konsekwencji powstania centralnej instytucji koordynującej sprawę nauki w kraju — Polskiej Akademii Nauk, zaczął obowiązywać w nauce nowy model polityki wydawniczej. Z racji strategicznego charakteru, produkcja i zbyt publikacji naukowych zostały całkowicie scentralizowane, a realizację założeń nowej polityki wydawniczej powierzono wybranym przedsiębiorstwom państwowym, przede wszystkim Państwowemu Wydawnictwu Naukowemu³⁵. Programowana w drugiej połowie lat czterdziestych rzeczywistość stała się faktem.

Już niedaleka przyszłość pokazała jednak, że nie udało się opracować skutecznego systemu sterowania nauką w jej wymiarze publikacyjnym.

---

³⁴ E. Krassowska, *Ministerstwo Oświaty wobec nauki i szkół wyższych. Wytoczne programowe, przedstawione na spotkaniu inauguracyjnym Rady Głównej do Spraw Nauki i Szkolnictwa Wyższego w dniu 22.I.1948 r.*, „Życie Nauki” 1948, nr 25–26, s. 28–29. Szerzej na ten temat: D. Degen, *Działalność wydawnicza towarzystw naukowych a powstanie Polskiej Akademii Nauk*, „Problemy Społecznego Ruchu Naukowego” 1999, nr 2, s. 79–92.

³⁵ O roli PWN-u w realizacji polityki wydawniczej państwa w sferze nauki, por.: D. Degen, *Miodowe miesiące... Początki Państwowego Wydawnictwa Naukowego (1951–1956)*, Toruń 2004.

Wymownym dowodem na brak skutecznych mechanizmów programowania wydawniczego są m.in. protokoły tajnych komisji oceny i przemiału, których prace towarzyszyły nowemu systemowi od samego początku, obnażając przed samymi jego twórcami liczne niedoskonałości³⁶.

Zgromadzone w Archiwum Akt Nowych ankiety stanowią interesujący dokument stanu polskiego czasopiśmiennictwa u progu najważniejszych przemian, jakie dokonały się w nauce polskiej po 1945 roku.

---

³⁶ Por. też, „... szkodliwe, zdezaktualizowane i bezwartościowe...”. *Zarys działalności Komisji Oceny Wycofywanych Wydawnictw (1954–1956)*, [w:] *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. D. Degen, J. Gzella, w druku.